مەسعوود محەمەد

بەسەرداچوونەوە

وەشانی یەکەم: «گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد» بەرگی 5، ساڵی 1977
وەشانی دووم: سایتی www.mamosta.net ساڵی 2010

ئەم گوتارەی مامۆستا قزڵجی کە بە عینوانی «لە بارەی هێندێ لە نهێنیەکانی ڕێزمانی کوردی» بۆ «گۆڤاری کۆڕ» هاتووە، دەنگ دانەوەییێکی نرخدار و دڵسۆزانەیە لەوەوە بەرانبەر یەکێک لە بەرهەمە ڕێزمانییەکانی کۆڕی زانیاری کورد، ڕێگە ڕووناککەرەوەی ڕێبازێکی زمانی کوردیشە. گوتارەکە لەو ڕووپەڕانەی ژوورا، بێ دەستکاری و لێ سڕینەوە و لێ گۆڕین، بڵاو کرایەوە، ناوناوەییێک نەبێ کە بە ناچاری شێوەی ڕێنووسەکەی لەگەڵ شێوە ڕێنووسی کۆڕ گونجێنردرا بۆ ئەوەی، تا ڕادەی لوان، لەگەڵ چاپکراوەکانی تری کۆڕدا لە ڕووی ڕێنووسەوە یەک ئاهەنگ بێت.

بەعادەت گوتار لەلایەن نرخێنەرەوە تەماشا دەکرێت و ئەو تێبینییانەی هەبێت بۆ خاوەنی گوتار دەچێتەوە تاکوو سەر لە نوێ لەبەر تیشکی ئەو تێبینییانەدا بە گوتارەکەیدا بێتەوە و چی بە ڕاستیان دەزانێت بە هەندیان هەڵبگرێت و لە دووبارە پێدا چونەوەدا جێگەیان بۆ بکاتەوە. ئەوەی ڕێک کەوتنیشی لەسەر نەبێت دەخرێتە بەر چاوی ئەنجومەنی کۆڕ و ئەو بڕیار لە بارەیەوە دەدات.

ئەم جارەیان لەبەر دووریی نشیمەنی خاوەن گوتار و بە نیازی کورت کردنەوەی کاتی پێویست بۆ ئەم شێوە «دووبارخانە»یەی[1] درێژخایێن، ئەنجومەنی کۆڕ لێمی سەلماند کەوا تێبینیەکانم لە شێوەی گوتاردا یەکسەر بەدوا ئەو گوتارەدا چاپ بکرێن بێ ئەوەی لە پێشەوە بخرێنە بەر نیگای خاوەن گوتارەوە، لەمەشدا نە زیانێک پەیدا دەبێت، نە ڕاستی و زانستیش وەتەنگ دێن.

مامۆستا قزڵجی، وەک لە بەرفرەوانیی لێکۆڵینەوەکانی و سەرەژوور تێ هەڵکشانی بەرەو مێژووەوە دەردەکەوێت، لە گەلێک جێگە و گوتەدا بۆی ڕێک کەوتوە پارێز بباتە ڕایەکانم و بە تیری ڕەخنە بیانپێکێت، بەڵام ویستویەتی جوانمەردی خۆیان لێ بەکار بهێنێت و بەشی زۆریان جەب بدات. من هەر چەند هەست بە چاکە کردنم تیژیش بێت و بە چاوی «خێلەوە»[2] سەیری چاکە بکەم، دەشێ کەم، هەرگیز وە تەنگ نایەم لەوەی نەشتەری پسپۆڕی دۆست و دڵسۆز لەشی هەموو بەرهەمێکم کوناش

[1] دووبارەخانە: کاروانچی کاتێک ژمارەی بارەکانی لە ژمارەی وڵاغەکانی پتر بوو هەموو وڵاغەکانی بار دەکات و بەرەکان تا نیوەی ڕێگەی قۆناغ دەبات و دەگەڕێتەوە بۆ سەر ئەو بارانەی بەجێ مابوون ئەوانیش دەباتە لای بارەکانی تر. هەر بەو پێیەش بە شەکەی تری ڕێگا بە شێوەی «دووبارخانەبی» دەبڕێت.

[2] مەشوورە، دەگوترێ خێل یەک بە دوو دەبینێ.

کوناش بکات. حاجی قادر گوتەنی:
«پێم خۆشە غەزەل فەرشی قدومی عوقەلابێ»

هەر ئەم تێبینی کردنەی باخەڵ فەڕاحی دۆستێکی زانای وەک مامۆستا قزلجییە وا ڕێگەم پێ دەدا لە وەرامی ڕەخنەدا، وەیا لە تەک دەرنەزەرخستنی ئەوەی بە «پوختتر»ی دەزانم پەروای دوودڵی کردن و زمان گرتن لە بیر خۆم ببەمەوە بێ خوتخوتەی دڵ شکستە کردن و کۆمەی دۆست ڕەنجاندن مەشقی خامەڕانی بکەم.

بە دوا گوتارەکەی مامۆستادا، ئێستا پێبەپێ و جێبەجێی تێبینی تێدا کردن، چی لام هەبێت، لەوانەی خزمەتی باسەکە دەکەن، بە زنجیرە دەخرێنە بەر چاوی خوێنەرانەوە. واش بوە ترسی درێژەی لە حەدبەدەر قسەی لێ کورت کردوومەتەوە، وەیا هەر بەجارێ بێ قسەی کردوم. وەک بزانم تازەیی ئەو باسانە داخوازی شی کردنەوەی نەفەس درێژ دەکات.

-1-

بەپێی ئەوەی لە لاپەڕەی 113- 114 ی گۆڤاردا نووسراوە وا دەفامرێتەوە کە من لە نووسینەکەی ناو «چەند حەشارگەیێکی ڕێزمانی کوردی» دا لەو مەبەستانە دواوم کە لە کۆتایی لاپەڕە 113 و سەرەتای لاپەڕەی دواتردا ڕیزیان بەستوە. لێرەدا ناوی ئەو سەرەباسانە دەنووسم کە لە «حەشارگە...» دا لێیان کۆڵراوەتەوە:

1) حەشارگەی «ڕاناو»
2) حەشارگەی پاشگرەکانی «کار» کە بریتین لە «ا، کا، ڕا»
3) حەشارگەی «فعلی انتقالی و انتقالی پێچەوانە»
4) حەشارگەی «ناوگر»

دوای ئەمانە، بەزیادەوە و بێ ئەوەی ژمارەی بۆ دابنرێت، لە ڕاناوبوون و ڕاناونەبوونی ئەو «ت» ـە دواوم کە لە کاری ئایندەدا دەکەوێتە کۆتایی ڕێژەی لە مەرِ کەسی سێیەمی تاکەوە، وەک: دەڕوات، دەچێت...

لەمەوە دەردەکەوێت من لە «حەشارگە...» دا باسی پاشگری «رە، وە، انێ» م نەکردوە کە لە گوتارەکەدا لێیان کۆڵراوەتەوە. ئەم ئیشارەتەش بە هیچ جۆرێک دەخلی بەسەر نرخ و ناوەڕۆکی گوتارەکەوە نییە چونکە نە دوانی من لەو شتانە نرخان لە گوتارەکە داناشکێنێت، لە سەنگیشی کەم ناکاتەوە.

-2-

لە لاپەڕە 114 ی گۆڤاردا کە لە دەسنووسی مامۆستا قزڵجییەوە بە چاپ گەیشتوە نووسراوە فیعلی «برگشتن» تێپەڕە. نەمویست نووسینەکەی مامۆستا دەست لێ بدەم هەرچەندە دەزانم کە مەبەستی ئەوە بووە بڵێ «تێنەپەڕە»، کە ئەمەش ڕاستی فیعلەکەیە، چونکە لە قسەکانی دواتریدا کە دەڵێ «برگردانیدن» تێپەڕی عام و «برگاشتن» تێپەڕی خاص بوە دیارە دەبێ بەلای ئەویشەوە «برگشتن» تێنەپەڕ بێت.

-3-

لە لاپەڕە 115 دا فعلی «سوون، جوون» هاتوون، گۆیا لەوانەوە دوو فیعلی «ساوێن، جاوێن» بە لێ زیاد کردنی ئەلفێک لە هەر یەکێکیان پەیدا بوون.

لە پێشەوە دەبێ بڵێین ئەگەر سەلماندمان «ساوین، جاوین» لە «سوون، جوون»ـەوە هاتوون پێویستە بشسەلمێنین کە نەک تەنها «ئەلف»، بەڵکوو «ێ» یش بە زیادەوە هاتوە، بەو پێیە ئەلفێک لە دەرەوە هاتۆتە بەرایی «واوەکە و یێ» یەکیش هاتۆتە دوایەوە، کە ئەمە شێوەیێکی نەدیتراوە لە پەیدابوونی ناوگر لە فیعلی کوردیدا.

من وا دەزانم فیعلەکان لە بنەڕەتدا «ساوێن، جاوێن» بوون و بە تێپەڕینی کات و گۆڕانی ئاخاوتن بەرەو سوکی و کورتی شێوەی کورتتر و سووکتریان لێ کەوتۆتەوە. ئەوەی لە ئاخاوتنی ناوچە جوداکانی کوردستاندا دێتە بەر گوێ ئەم سێ شێوەیەیە:

ساوێن: ساوێم، دەساوم
سوێن: سوێم، دەسووم
سوون: سووم، دەسووم

فیعلی «جاوێن» یش دوو شێوەی «جوێن، جوون» ی لێ دەبیسرێ و هەر سێ شێوەش لە باودان.

دیارە ئەم فیعلانە هەوەڵ جار ئەلفەکەیان قرتاوە و بوونەتە «سوێن، جوێن» دواتر کورتتر کراونەتەوە بۆ «سوون، جوون».

من لە گوتاری ترمدا نووسیومە چۆن وشەی «دژنێو – بەواتای دشنامی فارسی» ئەم گۆڕانەی بەسەردا هاتوە: دژنێو – جنێو – جوێن – جوون.

«ساوێن و جاوێن» یش نەختێکی ڕێگەی «دژنێو – جوون» یان کوتاوەتەوە و بوونەتە «سوون، جوون». ئەم باوەڕە لە ڕێگەیێکی تریشەوە پتەو دەبێت، ئەویش ئەو ڕاستییەیە کە هاتنی ناوگر بۆ ناو وشە گۆڕان بەسەر واتایدا دەهێنێت کەچی دەزانین «جاوێن – جوون» «ساوێن – سوون» واتایان نەگۆڕاوە، کەواتە دەبێ وشەکان لە ڕێی لێ سوان و لێ قرتانەوە شێوەیان گۆڕابێت چونکە بەمەدا واتای وشە ناگۆڕێت وەک کە وشەی «هەستام، هەڵستام» و چەندین وشەی تری کورت کراوەی کوردی واتا گۆڕانیان تێدا پەیدا نەبوە. ئەم لێکدانەوەیە تەنها لە حاڵێکدا هەڵ دەوەشێتەوە کە بە توێژینەوەی مێژوویی بسەلمێندرێ، لە کۆندا وشەکان «سوون، جوون» بوون دوایی لێیان زیادکراو بوون بە «ساوێن، جاوێن».

-4-

لە لاپەڕە 116 دا وشەی «بووردن، بواردن» هاتوە: من لە «حەشارگە...» دا باسی ئەمەم کردوە، بەڵام لێرەدا دەبێ بڵێم «بووردن» کە کارێکی تێنەپەڕە بە واتای «بەخشین»ی پاتەوپات نایەت چونکە «بەخشین» کارێکی تێپەڕە، دیارە تێپەڕ و تێنەپەڕیش پێکەڵ نابن. ئەوی بە واتای «بەخشین» ی تەواو دێت وشەی «لێبووردن» ـە کە تێپەڕی بە واسیطەیە. دەبێ بگۆترێ «من لە تۆ بووردم» ناشێ بگوترێ «من ئەتۆم بوورد». ئەوەی بەسەر زارانەوەیە دەگوترێ «بمبورە» تەواوێک لە دەستووری لاداوە و ڕاستییەکەی «لێم ببوورە» یە. دەگوترێ «دارام بوارد، دارا منی بوارد، بمبوێرە...» چونکە «بواردن» کارێکی تێپەڕە و جێی خۆیەتی بەرکاری بێ واسیطەی هەبێت...

بەدوا «بوردن – بواردن» دا من لەگەڵ ڕای «مامۆستا قزڵجی» دام کە دەڵێ دوو وشەی «ئەنگووتن – ئەنگاوتن» تێنەپەڕ و تێپەڕی یەک کارن هەرچەند لە گەلێک شێوە ئاخاوتندا «ئەنگووتن» بە واتای «بزووتن» [گەلاوێژ ئەنگووت]، «هەڵکردن» [نەسیم ئەنگوت]... و واتای ئەو تۆیی تریش بەزۆری لە کاردێت. من لە «حەشارگە...» دا ئەم دوو وشەیەم هەڵبوارد چونکە هەندێ برادەری زمانزان لیان نەسەلماندم واتای تێپەڕ و تێنەپەڕی یەک کار هێندەی «ئەنگوتن، ئەنگاوتن» لە یەکتر دوور بکەویتەوە، ئەو برادەرانەش نەیانبیستبوو کارەکان بەو واتایە دێن کە مامۆستا قزڵجی باسی کردوە [بە واتای پێکران، ئەنگێوران].

بە پێچەوانەی ئەوەی مامۆستا لە بارەی «هەڵ ئەنگاوتن» ی گوتوە کە گۆیا ئەو کارە وجودی نییە، لە زۆر ناوچەی کوردەواری دیوی کوردستانی عیراقدا دەگوترێ «لوولەی تفەنگەکەم هەڵ ئەنگاوت دەنا کابرام دەکوشت – جۆگاکەم نەختیک هەڵ ئەنگاوت و ئاوەکەم بەسەر ئەرز کرد...».

-5-

لە بارەی کارەکانی «شردن [بووبێتە شاردن]، ژمردن [بووبێتە ژماردن]، بژردن [بووبێتە بژاردن]». من وا دەزانم ئەسڵی ئەم فیعلانە «شران، ژمران، بژران» ـە کە لە جۆری فیعلی مطاوعی وەک «سووتان، ڕمان، پسان» ن. ئەمانە بەهۆی ناوگر دەبنە «شاردن[ەوە]، ژماردن، بژاردن» ڕێژەی «مبنی للمجهول» یشیان تا ئێستا بە پێی دەستووری گشتی لە ئاخاوتندا هەر ماوە و دەگوترێ «دەژمێردرێ، دەشاردرێتەوە، دەبژێردرێ» کەواتە دەشێ بڵێین لە ڕووی بەراورد کردنەوە ئەم لیستەیە پێک دێت:

تێنەپەڕ	تێپەڕ	مبنی للمجهول
ڕما	ڕماندی	ڕماندرا [ڕمێندرا]
سووتا	سووتاندی	سووتاندرا [سوتێندرا]
پسا	پساندی	پساندرا [پسێندرا]
شرایەوە	شاردراییەوە	شاردرایەوە
ژمرا	ژماردی	ژماردرا [ژمێردرا]
بژرا	بژاردی	بژاردرا [بژێردرا]

لێرەدا ئەو ڕەخنەیەم لێ ناگیرێ کە بگوترێ «سووتا، ڕما، پسا» بە هۆی «اند» ـەوە بوونەتە تێپەڕ کەچی «شرا، ژمرا، بژرا» لە ڕێگەیێکی ترەوە بوونە «تێ»، چونکە مەرج نییە هەموو فیعلەکان بە یەک ڕێگەدا بەرەو تێپەڕی بڕۆن: بە نموونە، فیعلی «ئەنگوا – بە واتای پێکرا» بە هۆی «اند» ناکرێتە تێپەڕ و نابێتە «ئەنگواندی» بەڵکوو دەبێتە «ئەنگاوتی» کە هەر خۆی ڕێژەی تێپەڕی «ئەنگووت» یشە.

ئەگەر ئەم بۆچوونەم ڕاستبێ کاری «سپاردن» یش هەمان جۆر هاتنی لە «سپران»ـەوە جێی باوەڕ پێ کردن دەبێ. وەک لە «حەشارگە...» دا گوتومە «سپرا، دەسپرێ» لە نێوان خێڵەکانی بەشێکی هەرێمی ڕانیە و قەڵادزە و کۆیەدا دەبیسترێ. ئەگەر بشڵێین «ژمرا، شرایەوە، بژرا، سپرا» ڕێژەی «مبنی للمجهول» ن دەبێ بسەلمێنین کورتکراوەی «ژماردرا، شاردرایەوە، بژاردرا، سپاردرا» ن. ڕەنگە توێژینەوەی مێژوویی بەلایێکیاندا ساغ بکاتەوە.

ئەوەی مامۆستا قزڵجی لە بارەی «ژماردن» ی گوتوە کە گۆیا لە «شمردن» ـەوە بە ئەلفێکی زیادەوە هاتوە (کۆتایی لاپەڕە 117) ناوگرمان بە دەستەوە نادات چونکە «ژماردن» ی کوردی بەرانبەر و پێکەڵپێکی «شمردن» ی فارسییە و هەردوویان تێپەڕن. وا بزانم نابێ بڵێین «ژماردن» لە «شمردن» ـەوە هاتوە بەڵکوو هەر ئەوەندە ڕێگەیەمان هەیە کە بڵێین لە کوردیدا ژماردن بە واتای «شمردن» ی فارسییە هەر وەک «پێ» ی کوردی بەرانبەر «پا» ی فارسییە.

-6-

منیش وەک مامۆستا قزڵجی (لاپەڕە 118)، لە «حەشارگە...» دا گوتوومە «بزووتن» بە هۆی ناوگرەوە لە تێنەپەڕەوە بۆتە «بزاوتن» کە تێپەڕە... لێرەدا هەر ئەوەندە دەڵێم لە هەندێ شوێنی کوردستانی عیراقدا لە جیاتی «بزێو» وشەی «بزۆز» بەکار دەهێنن، واش پێ دەچێ ڕێژەیێک بێت لەوانەی تائێستا بەر حیسابان نەکەوتوون، هەڤاڵیشی هەن وەک لەم نوونانەوە دەردەکەوێت: «بزۆز، کلۆڵ، گلۆڵ، فۆس...»

-7-

«ڕۆنشتن و دانشتن» ویا «دانیشتن» لە یەک واتادان و زۆریش باون، بەڵام کە بە هۆی «اند» بکرێتە تێپەڕ دەبێتە «دانیشاندن – ڕۆنیشاندن»، دیارە کە بە هۆی ناوگری «ا» بکرێتە تێپەڕ دەبێتە «ناشتن» و تەواوێک لە واتاکەی دەگۆڕێت، ئەمەش مافی بێ دەمەتەقەی ناوگرە: پاشگری «اند» هەر ئەوەندە دەکات کە لە تێنەپەڕەوە، تێپەڕ دروست دەکات بێ ئەوەی واتای بگۆڕێت.

-8-

لە لاپەڕە 120 دا وا ڕاگەیاندراوە کە وشە «پەساردن – هەڵپەساردن» لە «سپاردن» ـەوە هاتوە و واتاکەی گۆڕاوە. وا دەزانم بەڵگەیێک نییە ئەمە بسەپێنێ، پتریش لەگەڵ باوەڕدا دەگونجێ بگوترێ هەردوویان وشەی سەربەخۆن و لە بنەڕەتدا لەیەکتر جودان وەکو هەموو دوو وشەی تری لە یەکتر جودا. گەلێگ وشە هەن لە کوردیدا وەک ئەم دوو وشەیە حەرفەکانیان (دەنگەکانیان) هاوچەشنن بەڵام بە دوا یەکتردا هاتنی دەنگەکان و واتای وشەکان جودان وەک: «گەرم، مەرگ – دەرز، زەرد – زێڕ، ڕێز...» چ بەڵگەیێکیشم بە دەست کەسەوە نەدیتوە ئیسپاتی ئەوە بکات کە یەکێکیان لەوی ترەوە وەرگیراوە.

-9-

لە بابەت وشەی «خوردن [خوەردن]، خورتن [خوەرتن]، خو [خوە]...» ـەوە کە لە لاپەڕە 121 باس کراوە دوو تێبینیم هەیە:

یەکەم: لەم وشانەوە کە سەرچاوەی «خواردن» ی ئێستاکەی کوردی بەدەستەوە دەدەن دەزانرێ بۆچی ئەم وشەیە لە تصریفدا وەک ئەو کۆمەڵە وشانە نییە کە هاوکێشن و بەر یەک دەستووری بێ کەلەبەر و بێ ڕیزپەڕی تصریف دەکەون وەک:

بواردم	دەبوێرم
هەناردم	دەهەنێرم

ژماردم	دەژمێرم
بژاردم	دەبژێرم
سپاردم	دەسپێرم

فیعلی «خواردم» دەبوو بە پێی ئەم دەستووورە لە ئایندەدا ببێتە «دەخوێرم» کەچی دەبێتە «دەخۆم» ناوناوەیێکیش لێرەولەوێ دەگوترێ «دەخۆرم». بەڵام کە زانرا بە ئەصل «خواردن» نەبوە چ گلەیی لەوەدا نامێنێ کە ڕێژەی ئایندەی بچێتەوە بەرەو ڕێژەی ئەو سەرچاوەیەی کە لێیەوە هەڵقوڵیوە.

دووەم: کە زانیمان دەنگی «ا»ی ناو وشەی «خواردن» لە دەنگی فەتحە «ە» وە هاتوە نابێ بڵێین ناوگرە و لە لاوە هاتوە بۆ ناو وشەکە بەڵکوو ئاشکرایە کە لە ئاکامی گۆڕانەوە پەیدا بوە، گۆڕانیش باسێکە زۆر جودا لە باسی «ناوگر».

-10-

لەبارەی وشەی «برێشکە»وە کە ئەویش لە لاپەڕە 121 دا باس کراوە من هەر وا دەزانم بەهۆی ناوگری «ێ» لە «برژان»ی کوردییەوە پەیدا بوە نەک لە «وریژیتک»ەوە، بەڵگەشم وشەیێکی ترە کە ئەویش، هەمان جۆر، ئەم دەنگەی «ێ» تێیدا بە ناوگر هاتوە، وشەکەش «نانبرێشک»ـە کە خەڵق کردویانەتە «ناوبرێشک». وا دەزانم زۆر زەحمەتە زمانی کوردی لە وشەی «وریژیتک»ەوە ڕێژەی «بریشک»ی بۆ وشەی «نانبرێشک – ناوبرێشک» خواستبێتەوە بەتایبەتی کە لە کۆنەوە وشەیێکی وەک «نانبریژیتک» نەبووبێت بیکەین بە بنەمای وشەکەی ئێستای کوردی.

-11-

لە وشەکانی «برنج، ئاسەوار - لاپەڕە 122، کۆمەڵ - لاپەڕە 123، دروێنە» بێ سێ و دوو لێ کردن هاتمە سەر ڕایەکەی مامۆستا قزڵجی، لە دوو وشەی «ئاسەوار، کۆمەڵ» یش ویڕای قەناعەت هێنان، ڕوون بوونەوەیێکی زمانناسانەشم پێ گەییشت

بەتایبەتی لە وشەی «ئاسەوار» ـەوە. بەڵام وا دەزانم دەنگی «ێ» ی ناو وشەی «درویّنە» لە «دروێن» ـەوە گۆڕاوە نەک «دروان» چونکە ئەمەی دوایی تێنەپەڕە «دروون، دروێن»یش تێپەڕە. «سوان، بڕان» یش هەردوویان تێنەپەڕن «سوێن، بڕین» یش تێپەڕن...

-12-

وشەی «پێژە» ناشێ لە «پێژان» ی «خشت پێژان» ـەوە هاتبێت کە وا لە لاپەڕە 123 باس کراوە چونکە واتای «پێژە» لە وشەی «ڕێژە و پێژە» دا بڵاوبوونەوەیە نەک کەوتنەوە سەریەک و ڕێک کەوتن. بڵاوبوونەوەش بۆ «پژان» دەچێتەوە.

بەداخەوە لە دەسنووسەکەی مامۆستا قزڵجی دوو وشە هاتوون. نیشانەیێک بەسەر پیتێکی هەر یەکێک لەو دوو وشانەوە هەیە بەڵام نازانرێ هی کام پیتە. وشەکان «گیرە، گیران» ن، لە چاپ کردندا بوون بە «گێڕە، گێڕان» دیاریشە نابێ وا بن.

-13-

وشەکانی «خارشت، شەبەق، ئاراو. لاپەڕە 123»، ڕەمانە «لاپەڕە 124» دەمەتەقە هەڵ دەگرن، ڕەنگە لێشیان بە کۆتایی نەگەین، ئەوەندەش گرنگ نین زۆریان پێوە ماندوو بین، لەبەر ئەمە بەسەریاندا نەڕۆییشتمەوە.

-14-

لە بارەی خاڵی دووەم کە لە کۆتایی لاپەڕە 124 بەرەو دواوە باسی «ت» ی کۆتایی هێندێ فیعل دەکات، مامۆستا لەوەدا لەگەڵم گونجاوە کە دەڵێم ئەو «تێ» یانەی کۆتایی فیعلی «کەسی دووەم و سێیەمی تاک»، وەک «دەخۆیت، دەکەیت — دەبات، دەچێت...» ڕاناو نین، نموونەی وشەی کۆنی دەری و ئاوێستاشی هێناوە کە لەوانەدا وەک لە پەهلەویدا، [بە پێی نووسینی ناو گوتارەکە] ئەم تێیانە بەکار هاتوون.

بەڵام لە گۆشە نیگای ڕێزمانەوە، وا دەزانم، ئەو بەڵگانەی من لە «حەشارگە...» دا هێنابوم بۆ ڕاناو نەبوونی ئەو «تێ» یانە [بەتایبەتی هی کەسی سێیەمی تاک] پتر ئیسپاتی مەبەست دەکەن لەوەی کە بزاندرێ لە کۆنەوە تێ لەو شوێنانەدا بەکارهاتوون چونکە ئەو کەسەی بڵێ «تێ» یەکانی ئیمڕۆ ڕاناون دەتوانێ بڵێ لە کۆنیشەوە ڕاناو بوون، بگرە پتریش بەردەوام دەبێ لەسەر بیروڕای خۆی کە دەزانێ بەر لە دوو هەزار ساڵ زیاتر ئەم جۆرە «تێ» یە بەکار هاتون، بەڵام کە بەڵگەی پتەو ئیسپاتی ڕاناو نەبوونیانی کرد چ بایەخێک نامێنێ لەوەدا ئایا کۆنن یان تازە. من لە «حەشارگە...» دا دوو بەڵگەم هێنابۆوە (بڕوانە لاپەڕەکانی 88 — 91ی «حەشارگە...») بۆ ڕاناو بەبوونی «تێ» یەکەی کەسی سێیەمی تاک یەکێکیان لەوەدا کە ئەگەر ڕاناو بووبایە دەبوو وەک ئەوانی تر مومکین بێ لە ڕستەدا ببێتە «مەفعول». ڕاناوەکانی ڕێژەی ئایندە ئەمانەن:

دەڕۆم	«م»
دەڕۆین	«ین»
دەڕۆیت	«یت، ی»
دەڕۆن	«ن»
دەڕوات	(گۆیا «ت» یاخود «ات» ڕاناوە)
دەڕۆن	«ن»

ئێستا ئەم ڕاناوانە - ئەگەر ڕاناوبن — دەخەینە ڕستەی ئەوتۆوە تێیدا ببن بە مەفعول:

دەیانبردم	«م»
دەیانبردین	«ین»
دەیانبردیت	«یت، ی»
دەیانبرد	« - »
دەیانبردن	«ن»

ئەگەر «ات» وەیا «ت» لە کۆتایی «دەڕوات» دا ڕاناو بویایە دەبوو ئەویش وەک ئەوانی تر ببوویایە «مەفعول» و بگوترابایە: «دەیانبردت» وەیا «دەیانبردێت» (ئەگەر نموونەکە لە «کوشتن» ـەوە هاتبا دەبوو بگوترێ «دەیانکوشتێت»).

بەڵگەی دووەم، کە بەهێزتریشە لە هی یەکەم، لەوەدایە کە وا بە پێی باوەڕی ئەو زمانشناسانەی «تێ» یەکەی کەسی سێیەمی تاک بە ڕاناو دادەنێین دەبێ ئەم «تێ» یەی کۆتایی فیعلی وەک «بووبێت، چوبێت...» ڕاناو بێ. جا ئەگەر ئەمە ڕاست بێ کە «تێ» یەکە ڕاناوە دەبێ بسەلمێنین لە فیعلەکانی وەک «چوبێتم، چوبێتین، چوبێتیت...»دا دوو ڕاناو هەبێت یەکێکیان هی کەسی سێیەمی تاک و ئەوی تریشیان هی کەسەکانی تر. لە فیعلی تێپەڕدا وەک «گوتبێتمان، کێڵابێتیان، کردبێتت...» کەوا هەمیسان دوو ڕاناوی «فاعیل» لە یەک فیعلدا کۆدەبنەوە یەکێکیان هی کەسی سێیەمی تاک و ئەوی تریان هی کەسەکانی تر، دەبێ لە «گوتبێتی، کێڵابێتی، کردبێتی» دا دوو ڕاناوی کەسی سێیەمی تاک هەبێ «ت، ی» ئەمەش شتێک نییە هیچ لێکدانەوەیێکی بە ڕێوجێ مەرحەبای لێ بکات.

لەبەر ئەمە وا دەزانم مامۆستا قزڵجی لە پێویست کەمتر سەرنجی کشاوە بۆ ئەم باسە و بە چاوی کرپاریش سەیری هەموو بەڵگەکانی ناو «حەشارگە...» ی نەکردوە. بە نموونە، ئەگەر ڕێی هەبا پتر خۆی بەو باسانە و بەڵگەکانی ناو «حەشارگە...» وە خەریک کردبا دەبوو هەڵوەستێکی لە ئاست لێکدانەوە دەربارەی ڕاناوی لکاوی بەهێز و بێهێز (لاپەڕە 13 — 17) بکردبایە وەیا ناوێکی فیعلی «انتقالی و اتتقالی پێچەوانە لاپەڕە 51 — 77» ی بهێنابایە...

-15-

لە بارەی وشەی «نپردت، نپردیتن» [نەپەردیت، نەپەردیتن] کە لە سەرەتای لاپەڕە 127 دا هاتوون چ زیانێک پەیدا نابێ لەوەدا کە بڵێم ڕەنگ بێ وشەی «نبرد-نەبەرد» لەوانەوە کەوتبێتەوە.

هەر لەو لاپەڕەیەدا مامۆستا قزڵجی وشەی «رە» ی بە پێشگر داناوە و دەڵێ بۆ واتای «لە»یە. لێرەدا تێبینیم هەیە:

ناشێ «ڕە» بە پێشگر دابندرێت چونکە خۆی وشەیێکە لەو بەشە ئاخاوتنەی پێی دەڵێن Preposition و لە عەرەبیدا پێی دەڵێن «حرف جر». دەوری «پێشگر» لە پێک هێنانی وشەدایە، دەوری پرێپۆزیشنیش لە ڕستەدایە. پێشگر و پاشگر و ناوگر خۆیان هەمیشە دەبنە کەرتێکی وشە، هەر ئەم تایبەتییەشە لە وشەی دیکەیان جودا

دەکاتەوە، بەڵام ئەم ڕاستییە مەنعی ئەوە ناکات پریپۆزیشن وەک هەموو وشەیێکی تر ناوناوە وشەی لێکدراو وەیا دارِژاوە دروست بکات وەک کە بڵێین (پیاوی «بێدین» چ پەروای نییە...) وەیا (پیاوی «بەدین» دەست دەپارێزێ...). لەم نموونانەدا «بەدین، بێدین» بوونەتە وشەی فەرهەنگی هەروەک دەشێ وشەی «دەستکورت»یش بە واتای هەژاری بخرێتە ناو فەرهەنگەوە، بەڵام کە گوتمان «ئەم دنیایە بێ دین ڕاناوەستێ — کابرا بە پارە چارەی کارەکەی کرد...» دوو وشەی «بێ، بە» لە ڕستەدا دەوریان دێت و وشەی فەرهەنگییان دروست نەکرد چونکە نەبوون بە کەرتی وشەیێکی تر وەک کە «هەڵ، دا، تێ، ڕا...» لە وشەکانی «هەڵگرتن، داگرتن، تێ سرەواندن، ڕاهاتن...» هەمیشە کەرتێکیانن و ناتوانن لێیان بپچڕێنەوە بۆ ئەوەی سەربەخۆ لە ناو ڕستەدا دەور ببینن. لە شێوەی وەک «هەڵم گرت، داتان شکاند، تێیان هەڵسوو، ڕای دەپەڕێنن..» دا پێشگرەکان هەر پێشگرن و بەشێکی فیعلەکانن هەرچەند ڕاناوێک کەوتۆتە نێوانیانەوە.

لە وشەی وەک «ڕەدووکەوتن» دا ئەم «ڕە» یە پێوەندی بە وشەی «دوو» وە هەیە وەک پریپۆزیشن نەک پێشگر، چونکە لەوێدا «دوو» زەرفە نەک فیعل.

لە بارەی «رای» پەهلەوی و «ڕا» ی دەریشدا (لاپەڕە 127) هەرچەند نەشتوانم ببم نە بەرەوان لەو دوو زمانەدا بەڵام جوداوازی نێوان واتاکەیان هێندە ئاشکرایە ڕێ بەخۆم دەدەم بڵێم ئەم دوو وشەیە دەخلیان بەسەر یەکترەوە نییە چونکە «رای» پەهلەوی پریپۆزیشنە «ڕا» ی دەریش نیشانەی «مفعولیە» ـە چ بەواسیطە و چ بێ واسیطە. هەر وەک «رای» ناشێ پێشگر بێت هەروەها «را» ش ناشێ پاشگر بێت هەرچەند لە دوای وشەوە بێت چونکە بابێتە کەرتێکی وشە و چ مەعنایان لە ناوەڕۆکی وشاندا زیاد و کەم ناکات.

لە بارەی پاشگری «وە» وە (لاپەڕە 127) قسە زۆرن، من بەوپەڕی لێ کورت کردنەوەوە خۆمی لێ ڕزگار دەکەم:

أ- نموونەکانی مامۆستا قزڵجی «بچۆرەوە، بڵێرەوە، بمدەرەوە، بکەرەوە» هەموویان لە ڕێژەی فەرمان هاتوون، باشتر ئەوەیە «چۆوە (چۆوەوە)، گوتیەوە، دایەوە، کردییەوە» بە سادەیی و بێ لێ زیاد کردنی ئەم «ڕ» ـەی ڕێژە فەرمانی بەشێک لە لەهجەکانی کوردی بخرێنە بەر سەرنجەوە.

ب- وەک بۆ سەرنجی بینەر دەردەکەویت پاشگری «وە» کە لە هەندێ لەهجەی کوردیدا دەبێتە پێشگری «وە، ڤە» نەک تەنها بۆ دووپاتەکردنەوە بەڵکوو بۆ گەلێک مەبەستی تر لەگەڵ فیعلدا بەکار دەهێندرێ، لەوانە:

- دووپاتەکردنەوە.
- خۆی بەشێکی بنجییە لە فیعلدا کە بێ ئەو فیعلەکە واتای دروست نادات وەک «ڕازانەوە، گواستنەوە، شاردنەوە...» لەم فیعلانەدا پاشگری «وە - ەوە» نە واتای دووبارە کردنەوەی تێدایە نە، بێ ئەو فیعلەکان واتایان دروست دەبێ.
- خۆی بەشێکی بنجییە لە فیعلدا بەڵام کە لێی قرتا فیعلەکە واتایەکی تر دەدات و لە هیچیشیان دووپاتەکردنەوە پەیدا نییە وەک «ئاو خواردنەوە، پارە بردنەوە، دەرگا کردنەوە، مەڕ کوشتنەوە...». ئەم فیعلانە ئەگەر بە واتای «شرب، کسب، فتح، ذبح» بن لەو دووپاتەکردنەوەدا دەبێ بگوترێ «جارێکی تر وەیا خود دووبارە خواردنەوە، دووبارە بردنەوە، دووبارە کردنەوە - جارێکی تر بردمەوە، دووبارە دەرگەکەم کردەوە، سەرلەنوێ خواردمەوە...هتد». مامۆستا قزڵجیش لە بەرەو کۆتایی (لاپەڕە 128) دا گوتویەتی (پاشگری «وە» لە فیعلی «بخۆرەوە» دا جگە لە مەبەستی «اعادە»، بۆ جیاوازی نێوان «اکل» و «شرب» ـە). بەڵام دەبوو بڵێ فیعلی تریش لەم جۆرەی «خواردن» زۆرن.

-16-

لە فیعلەکانی ئەو نموونانەی مامۆستا قزڵجی لە (لاپەڕە128) دا هێناونیەوە «ئەو گایەی کڕیووتە کە جووت ناکا بیفرۆشەرەوە...» وەک مامۆستا خۆی دەڵێت سەرنج گرتنێکی ورد پێویستە: چ لەم نموونانە بێت و چ لە نموونەی تری وەک «کەوتم و هەڵستامەوە، چوم و هاتمەوە، کە پرم کرد و تێکم دایەوە...» بێت، دیاردەیێکی گشتی لە هەمووواندا هەیە هەرچەند دیاردەکە بە پێی سروشتی «فیعل» جلوەگۆڕیش بکات. لە بەشێکی زۆری ئەو فیعلانەدا فیعلەکەی دوایی کە پاشگری «وە - ەوە» ی پێوەیە بەردەوام بوون وەیا دووبارە کردنەوەیێکی پێچەوانەیی فیعلی یەکەم ڕادەگەیەنێت لە هەموانیشدا ئەگەر فیعلی یەکەم نەبێت هی دوەم نابێت:

چووم و هاتمەوە- هاتنەوەکە بەردەوام بوونێکی پێچەوانەیی چوونە.
کەوتم و هەڵستامەوە - هەڵستانەوەکە پێچەوانەی کەوتنە و لەوەوە پەیدا بۆتەوە.
کردم و تێکم دایەوە - تێک دانەوە پێچەوانە کردنی کردنەکەیە و لەوەوە هاتوە.
گایەکە دەفرۆشمەوە - دیارە لەمەو پێش کڕیومە دەنا دەمگوت «دەفرۆشم»، ئەم فرۆشتنەوەیە پێچەوانەی کڕینەوەیە.

لە فیعلی «کوشتنەوە» دا وەک گوتم پاشگری «وە - ەوە» بۆ دووبارە کردنەوە نییە بەڵکوو خۆی دەوری بنجی واتاگۆڕی دیتوە وەک کە لە «پارە بردنەوە، دەرگە کردنەوە...» دا دەوری بنجی دیتوە بێ «اعادە». ئەگەر ئێمەش وەک مامۆستا قزڵجی بڵێین کوژرانەوەی بەرخ لەلایەن خەڵقی ترەوە سەبەبە بۆ ئەوەی واتای دووبارە کردنەوەی تێدا «تصور» بکرێت، ڕووبەڕووی دوو بەرهەڵستی گەورە دەبین:
یەکێکیان ئەوەیە کە دەبوو یەکەم «کوشتنەوە» پێی بگوترێ «کوشتن» تاکوو دووەم و سێیەم و... هەزارەم دووبارەکراوەی ئەوبن. بەرهەڵستی دوەم ئەوەیە کە ئەگەر لە کوشتنەوەدا ڕێ هەبێ کاری لێرە بەپێشەوەی خەڵق ببێتە «مبرر» بۆ ئەوەی هی من و تۆ بە شکڵی دووبارە کراو دەربېڕدرێت، ئەوسا دەبوو هەموو کارێکی تێپەڕ نەک هەر «کوشتن، کوشتنەوە» هەمان شکڵی دووبارەکراو وەرگرن چونکە هەروەک بەر لە بەرخەکەی من و تۆ بەرخی تر سەربڕاون بەر لە جگەرەی من و تۆش جگەرەی تر داگیرسێنراون، ئەوساش دەبوو بڵێم «جگەرەیێکم داگیرساندەوە...» هەروەهاش بڵێم «دەم و چاوم شوشتەوە، زەویەکەم کێڵایەوە [بە واتای کێڵام]، صەگەکە پشیلەکەی خنکاندوە... هتاد» چونکە لێرە بە پێشەوە دەم و چاویش شۆراون و زەویش کێڵراون و پشیلەش خنکێنراون. [باسەکە پتر بەدواکەوتن هەڵ دەگرێت].

-17-

لە بارەی ئەوەی مامۆستا قزڵجی لە کۆتایی لاپەڕە 128 دا پێی دەڵێ پاشگری «انێ»:
ڕاست کردنەوەیێکی بچووک لە سەرەتای لاپەڕە 129 دا پێویستە بکرێت. نووسراوە («کردتانی» و «کردمانی» و «کردشانی» صیغەی زۆر کۆنی زمانی دەرین کە لە جیاتی هەوەڵ کەس و دوەم کەس و سێیەم کەسی کۆی ڕابردو...) وا دەزانم دەبێ وشەی «کردمانی» لە پێشەوە بێت بۆ ئەوەی لە خورد کردنەوەکەی دواتردا بەرانبەر کەسی یەکەم ڕاوەستێت، ئەوساش «کردتانی» دەکەوێتە بەرانبەر کەسی

دووەمەوە... کە سەرنج ڕاگریت دەبینیت دواتر لە دێڕی چوارەمی لاپەڕەکەدا فیعلەکان ڕیزی ڕاست و دروستیان بەستوە. بە دوا ئەمەدا کە مامۆستا دەڵێ «دەچمەوانێ، دەچیتەوانێ» لەمەوە پەیدا بوە باشتر ئەوەبوو بیگوتبایە «چوومەوانێ، چوویتەوانێ» تاکوو ئەوانیش وەک نموونەکانی ناو کتێبەکەی «بەهار» ڕێژەی ڕابردویان هەبوایە.

ئێستا دەبێ سەرنج بۆ شتێکی گرنگ ڕابکێشم لە مەسەلەی «انێ – ەوانێ» دا:

لە شێوە ئاخاوتنی سلێمانی ئەم پاشکۆیە وەنییە هەر لەگەڵ فیعلدا بێت بەڵکوو بەدوای ناویشدا دێت و دەگوترێ «لە ماڵەوانێ...». ڕەنگە بگوترێ ئەم «ەوانێ» یەش هەر هی دوای فیعلە پەڕیوەتەوە بۆ کۆتایی ناو، بەڵام ئەم هێندە گوتەیە ڕاستی دیاردەکەمان بۆ ڕوون ناکاتەوە چونکە هەر نەبێ، بۆرە دەستوورێک ڕەچاو بکرێت وەک ئەوەی کە من خۆم لە کۆتایی لاپەڕە 229 و 230 ی کتێبی «چەپکێک لە گوڵزاری نالی» دا گوێزانەوەی هەندێ دەنگ و ئامرازم لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی تر لە نموونەکانی ناو ئەو لاپەڕانەدا داوەتەوە بە داخوازی کێش وەیا قافیەی شیعر[1]. لێرەدا دەبێ ئەو تێبینیەش بکرێت، هاتنی ئەم «ەوانێ» یە بە دوا غەیری فیعلدا لە شوێنی تایبەتیدا دەبێ، ژمارەی ئەو شوێنانەش زۆر نین، وشەکەش دەبێ لە حاڵەتی غەیری «فاعلية و وصفية» دا بێت، بە کورتی دەبێ لەو حاڵەتەدا بێت کە عەرەب پێی دەڵێت «معمول» ئیتر «مفعول» بێ وەیا «زەرف» وەیا هەرشتێکی تری وەک ئەوان. بە نموونە دەڵێم کەس نەیبیستوە بگوترێ «مەحموودەوانێ کوڕێکی زیرەکە، ئەم ڕووبارەوانێ ئاوەکەی خوڕە، خانوەکەم خۆشەوانییە، مەلێکی جوانەوانێم گرت...».

بەهەمەحاڵ ئەم باسە گەلێک پتر لێ وردبوونەوەی دەوێت لەوەی مامۆستا قزڵجی کردویەتی وەیا من لێرەدا کردوومە. بەلای باوەڕی منیشەوە بەکارهێنانی ئەم شێوە «ڕستەسازییە» بەبابەتی «زمانی ئەدەبی یەکگرتوو» نییە بەڵکوو بەکارهێنانێکی ناوچەییە، تەنانەت هێنانی ئەو «ر» ـە نەرمەش لە ڕێژەی فەرماندا وەک «بنووسەرەوە، بڵێرەوە، بچۆرەوە...» کە هەندێک لە نووسەران بەشێکی وەک «نون

[1] وا دەزانم ئەوەی لەو جێگایەی «چەپک» دا گوتراوە یەکەم ئیشارەیە بۆ ئەو تەرزە جێ گۆڕکێیە لە ئاخاوتنی کوردی. ئەم جارەشیان دووەم ئیشارەیە.

الوقایة» ی[1] دادەنێن بۆ پاراستنی بزوێنی سەرەتای «ەوە» ئەویش ڕەفتارێکی ناوچەییە و ناشێ بەسەر هەموو نووسینی کوردیدا بهێندرێ.

[1] بەلای هەندێ زمانەوانانەوە ئەم پاشگرە «ەوە» یە نەک «ەوە» چونکە لە هەر جێگایەکی مومکین بێت بزوێنەکەی پێشەوەی بپارێزرێت پارێزراوە، بەڵگەیێکیش بۆ ئەم باوەڕە لەوەدا دەهێننەوە کە لە ڕێژەی فەرمان «فعل امر» ی کوردیدا لەبەرئەوەی کۆتایی ئەو ڕێژەیە هەمیشە هەر بزوێنە، بەشێک لە کوردەکان ئەم «ر» ـە لاوازە بە نیازی پاراستنی بزوێنەکەی سەرەتای «ەوە» دەهێننە ناو ڕێژەی فەرمان چونکە دیارە بزوێن بە بزوێنەوە نالکێ: تۆ ناتوانی تلفظ بکەی «وەرە ەوە - بکە ەوە - بخۆ ەوە - بێ ەوە...» تا کۆنسنانتێک دێت و بزوێنەکە بە خۆیەوە دەگرێت... ئەوەی ڕاستی بێ من تا ئێستا نەمگوتوە «وە» یاخود «ەوە» پاشگرە هەرچەند لە بیروڕا و لێکدانەوەدا بەلای «ەوە» دا دەچمەوە چونکە ئەم بزوێنە لێرە و لە شوێنی تریشدا زۆر بەرچاوە و دەورێکی گەورەی هەیە لە ئاخاوتنی کوردیدا، دیارە نابێ ئەم هەموو سەرەتاتکەیە لە لایەن بزوێنی «ە» وە خۆڕایی بێت، دەرنەکەوتنیشی لە هەندێ حاڵ و باردا نەبێتە ڕەسەن نەبوونی چونکە بەشێکی زۆر لە دەنگەکانی ناو وشەی زمانی کوردی تێ دەبردرێن و دێنەوە کەسیش ڕێی نییە بڵێ تێ بردنەکە بەڵگەی نارەسەنییە:

- چووم - دەچم — لێرەدا واوەکە تێ بردرا
- هاتم - دێم — هێ نەما
- شووشتم - دەشۆم — «شت» ون بوو
- خواردت - دەخۆی — «ارد» ڕۆیی
- بەرەڵلا - لە بەرهەڵداوەوە هاتوە...

هەر بەو جۆرەش بزوێنی پێش نیشانەی تەعریف «ەکە» لە زۆر شێوە ئاخاوتندا کە کەوتە دوای بزوێنەوە تێ دەبردرێت وەک:

- پەنجەرە - پەنجەرەکە - نەگوترا و ناگوترێ «پەنجەرە - ەکە»
- برا - براکە - نەگوترا و ناگوترێ «برا - ەکە»

واش دەبێت کۆنسنانت دێت و ئەم بزوێنە دەپارێزێت و دەگوترێ «برایەکە».

لە هەندێ لەهجەدا پاشکۆی «اسم الأشارە» کە بزوێنی «ە» یە، کاتێک بە دوای وشەی وەهادا هات کە بە «ە» کۆتایی دێت تێ دەچێت وەک:

پەنجەرە - ئەم پەنجەرە. لە شێوەی تردا دەگوترێ «ئەم پەنجەرەیە...».

-18-

لە بارەی پاشگری «ک» ـەوە:

ئەوەی لە لاپەڕە 129 و 130 و 131 دا نووسراوە لە ژێر عینوانی [4 - پاشگری «ک»،«ئا»] دا تەواوێک لە مەبەستی ناو «حەشارگە...» ی لاداوە، چونکە لەوێدا باسی پاشگری «کا» کراوە کە بە دوا فیعلدا دێت و لە ئایندەدا دەبێتە «کێ — بزڕکا، دەبزڕکێ» کەچی لە گوتارەکەدا کۆمەڵێک مەبەستی لە یەکتر جودا لە ژێر ئەو عینوانەدا کۆکراونەتەوە کە زۆر تێبینی هەڵدەگرن من لەم چەند خاڵەی ژێرەوەدا کورتەییێکیان دەنووسم:

أ- کافی «بندک، دستک» کە بوونەتە «بەندە، دەستە» لە هیچ ڕوییێکەوە لەگەڵ ناسینەکەی مندا یەکتر ناگرنەوە، تەنانەت وشەییێکی وەک «کوتک — کتەک» کە

دەرنەکەتنی بزوێنی «ە» لە بەرایی «ەوە» کە دەبێتە پێشگر، شتێکی ناچارییە چونکە لەو حاڵەتەدا چ کۆنسنانت لە پێشەوە نییە خۆی پێوە بگرێت، لەبەر ئەمە نابێتە بەڵگەی نارەسەنی بزوێنەکە. کورتەی قسەم لەمەدا ئەوەیە کەوا بە ئاسانی ناتوانین بڵێین ئەم پاشگرە، کە دەشبێتەوە پێشگر «ەوە» یە نەک «ەوە». ئەو نووسەرانەی دەڵێن هاتنی ئەو بزوێنە لە بەرایی «وە» وەیا لە کۆتایی وشەکاندا بۆ ئاسان کردنی دەربڕینی بێژەکانە قسەیێکی بێجێ دەکەن چونکە چ قورسایی لەوەدا پەیدا نییە کە لە جیاتی «چومەوە» بگوترێ «چوومەوە» لە حاڵێکدا ناوی جێگە و ئاوایی هەیە لە کوردستاندا وەک «پەسوە، بێژوە...» کۆتایی یان بە «وە» دێت و کەس لێیان وەتەنگ نەهاتوە: بەڵێ مومکینە بگوترێ «پەسوێ، بێژوێ» بەڵام زۆریش بە جۆرەکەی تری دەردەبڕن بەتایبەتی لە ڕستەدا کە دەڵێن «فلانەکەس خەڵقی بێژوەیە و خەڵقی پەسوەیە...». لەمەش بترازێ. یەکێک لە ڕێژەکانی ڕابردووی کوردی هەمیشە کۆتایی بە «ەوە» دێت وەک: دارا نووستوە، ئەمەم بردوە، کێت دیتوە؟ چەندین ڕستەش هەن وەک: ناوم برزوە، دایکی ژن خەسوە، دوای ژمارە یەک ژمارە دوە... کە هەموویان کۆتاییان بە «وە» دێت.

لێرەدا پێویستە بڵێم، مادەم مامۆستا قزڵجی لە ماددەی پێشگری «ک»دا بە زۆر لایاندا قسە ڕانی کردوە، دەبو لە بارەی «وە، ەوە»ش بخاتە سەر قسەکانی کە بێژەی «ەوە» دەبێتە پاشکۆی بەشێک لە پریپۆزیشنەکان و بەدوا ئەو ناوانەدا دێت کە لەبەر تاوی پریپۆزیشنەکەدان وەک:

- لە هەولێرەوە بۆ سنە.
- بە باب و باپیریشیەوە ڕای ناکەوێ.
- لە من و تۆوە خەڵق فێربوون.
- لە من و تۆوەڕا خەڵق فێربوون.

لە فیعلی «کوتان» ـەوە هاتوە ئەویش لە پەراوێزی قسەکانی من بەدەرە چونکە «کوتک» و کافەکەی گەردان ناکرێت وەک ئەو فعلانەی لە «حەشارگە» دا بە نموونە هاتوونەتەوە. ئەگەر گوترابایە «کوتکا، دەکوتکێ، دەکوتکێنم، دەکوتکاند...» ئەوسا دەمانگوت ئەم کافە کە بۆ پەیدا کردنی ناوی «ئامێر» ـە پاشگرێکی فیعلە.

ب- کافی «بچووک کردنەوە» کە ئەویش لە باسی ناو «حەشارگە...» بەدەرە، دەشێ پێی بگوترێ «پاشگر» چونکە گۆڕینێک لە واتای وشە بچووک کراوەکە پەیدا دەکات، بەڵام دیارە پێوەندی بە فیعلەوە نییە.

ج- نیشانەی «عهد و تعریف – لاپەڕە 130 ی گۆڤار» کە مامۆستا خستۆتیە ژێر سەرەباسی پاشگری «ک»، لە هیچ ڕوویێکەوە بەر ئەو سەرەباسە ناکەوێت:

پاشگری «ک» لە وشەی وەک «کوتک، کۆچک، کوتک، لانک...» دا بۆ هەر مەبەستێک بێت تەنها دەنگی کافە، کەچی نیشانەی «تعریف» سێ دەنگی سەرلەبەری «ەکە» یە.

ئەگەر جایەز بێت «ەکە» بە پاشگری «ک» بژمێردرێت دەبێ «ۆک» ش لە وشەی وەک «جلۆکە، مەڕۆکە، بزنۆکە...» بە پاشگری «ک» لە قەڵەم بدرێت، هەروەهاش هەموو پاشگرێکی تری دەنگی «ک»ی تێدا بێت.

گوتم نیشانەی «عهد و تعریف» و نەم گوت پاشگری «عهد و تعریف»، لەمەشدا بە ئانقەست ئەم «ەکە - الف لام التعریف» ـەم لە مەفهومی ناو گوتارەکە دزیەوە چونکە هەر وەک نەشیا بخرێتە ژێر عینوانی پاشگری «ک» هەروەهاش ناشێ پێی بگوترێ پاشگر: واتای پاشگر هەر ئەوە ناگەیەنێ کە لە کۆتایی وشەوە بێت.

هەڵکەوتنی وشە و کەرتی وشە لە پێشەوە و لە دواوە شتێکی ڕواڵەتییە و خۆی بە تەنها نابێتە هۆی بەشدار بوون لە پێک هێنانی وشەی تازەدا. پێشگر و پاشگر و ناوگر وشەی تازە دادەهێنن، واتە «تدخل» لە شیرازەی وشە دەکەن و دەبن بە کەرتێکی پێک هێنەر و واتا بەخشی وشە تازەکە. هەر بۆیەیە کە کوردەواری ناوی «عمر» دەکات بە «عومبەر» و دەنگی «ب» دەخاتە ناو کلێشەی وشەکەوە چ ناو گری لەوەدا بەکار نەهێناوە چونکە «عمر» و «عومبەر» یەک شتن و جوداوازییان لە نێواندا نییە: ئەم «ب» ـەی ناو «عومبەر» زیادییەکی فۆنەتیکییە دەم و ڕاوێژی بەشێکی کوردەواری لەو شوێنەدا حەزی لێ دەکات هەر وەک «کەمەر» دەکەن بە

«کەمبەر» وەیا بە مەکینەی «کسارە» دەڵێن «کەستارە» وەیا وشەی «تسویە» دەکەن بە «تەوسییە».

لە وشەی «عومبەر»دا دەنگی «ب» چۆتە ناو کلێشەی وشەکەوە بەمەشدا بەشێکی ڕێگەی بڕیوە بەرەوە ناوگری، بەڵام چونکە هیچ واتای نەگۆڕیوە و چ وشەی تازەی دانەهێناوە لە ناوگری دەشۆرێت و دەبێتە زیادییێکی فۆنەتیکی. هەروەهاش «کەمبەر» لەتەک «کەمە» دا.

لە بابەتی «ەکە» ی تەعریف نیشانەی تر هەن وەک «ان» ی کۆ [پیاوان، درەختان] و پاشکۆی ناوی ئیشارەت [ئەم پیاوە- ئەم پیاوانە] کە ئەوانیش نابن بە کەرتی وشە و ناشێ پێیان بگوترێ پاشگر. بۆ ئەم تەرزە بێژانە زاراوەی «نیشانە» بەکار دێت کە مامڵەتێکی پەسەندە لەگەڵ وشە و ڕێزماندا. هەندێک زمانەوان هەن «دە» ی «دەڕۆم، دەخۆین...» و «ب» ی «بڕۆ، بخۆم...» و «نە» ی «نەڕۆی، نەخۆین...» و «مە» ی «مەڕۆن، مەخۆن...» یش بە نیشانە دادەنێن. ئەو لیژنەیەی «زمان و زانستەکانی» کە من تێیدا ئەندام و دەمڕاستم تا ئێستا لە لێکۆڵینەوەکانی خۆیدا نەگەیشتۆتە باسی ئەو وشانەی لە زیمنی «وشەی بەستراو» دا بەر تاقمی «نیشانە» دەکەون، بەڵام هەر جارە کە پێویستی توێژینەوە ڕووبەڕوی ناوهێنانی تاک تاکەی وشەکانمان بکات زاراوەی «نیشانە» یان بۆ بەکار دەهێنین. دەنگی «ک» لە ئاخاوتنی کوردیدا یەکێکە لە دەنگە هەرە چالاکەکان کە دەوری جۆراوجۆر دەبینن لە دروست کردنی وشە و لە پێکەوە بەستنەوەی ڕستان.. مامۆستا قزڵجی لە بەشێکیان دواوە، خۆشم لێرە بە پێشەوە باسی گرنگی دەوری «ک» م کردوە، نووسەری دیکەش بە گشتی (نەک بە تایبەتی) لە نموونادا ئەم «ک» ـە یان باس کردوە، بەڵام تێکڕای ئەو بۆچوونانە بخرێنەوە سەریەک هەر بایی سەرەتایێکی باسەکە دەکەن.

لێرەدا دوو نموونەی عەنتیکە لە بەکارهێنانی دەنگی «ک» دەخەمە بەرچاوی خوێنەر. یەکێک لەو دووانە، بەر لە ئێستا، کەوتۆتە ناو نووسینەوە، ئەوی دیکەیان یەکەم جارە لێرەدا باس دەکرێت. نموونە باس کراوەکە ناوی یاری «دایە مەمدۆڕەکێنە» یە کە لە کۆیێ و شوێنی نزیک بەو پێی دەڵێن («دونگ لە مەڕێ» ڕەنگە «گورگ لە مەڕێ» بوویێت و گۆڕابێت چونکە یەکێک لەو گەمەیەدا دەوری گورگ دەبینێت و خۆی لە مەڕ دەدات»)،

دیارە وشەکە بەپێی دەستووری زمان و ڕێزمانی کوردی «دایە مەمدۆڕێنە» بوە و ناوگری «ەک» خراوەتە ناو کلێشەی پاشگری «اند» کە لە ڕێژەی فەرماندا دەبێتە «ێنە - دۆڕاندت، دەدۆڕێنیت، بدۆڕینە». بۆیەش پێی دەڵێم ناوگری «ەک» چونکە:

1- چۆتە ناو کلێشەی بەشێکی وشەوە
2- ناوێکی تازەی داهێناوە بۆ جۆرێک لە یاری و گەپ.

نموونە باس نەکراوەکە فیعلی «ڕاوەستەکێ» یە کە لە دەوروبەری خۆمم بە زۆری بیستووە. لەم فیعلەدا دوو ڕەفتاری بەرچاو کراوە:

1- فیعلی «راوەستە» گێڕدراوەتەوە بۆ سەر بنجی خۆی کە لە بنەڕەتدا «وەستا، دەوەستێ، بوەستێ» یە.
2- ناوگری «ەک» خراوەتە نێوان دوو دەنگی کۆتایی وشەکە.

دیارە گۆڕانێکیش لەو بەکارهێنانەدا بەسەر واتای «ڕاوەستە، ڕاوەستێ» ی عادەتیدا هاتوە چونکە کە دەگوترێ «ڕاوەستەکێ» مەبەست هەر «ڕاوەستان» ی عادەتی نییە بەڵکوو ئەو ڕاوەستانەیە کە وردبوونەوە وەیا گلەیی کردن وەیا مەبەستێکی تایبەتی بەدوادا دێت.

لە وشەی «دایە مەمدۆڕەکێنە» بیر بۆ وشەکانی وەک «شلکێنە، نیسکێنە، زەردێنە، ماشێنە، ترخێنە، جگێنە، قرقێنە، وەردێنە...» دەڕوات، بەڵام لە ڕووی ڕێزمان و وشەسازییەوە قیاسی ئەو لەوان ناکرێ چونکە «ێنە» ی کۆتایی «مەمدۆڕێنە» شێوەی پاشگری «اند» ـە لە ڕێژەی فەرماندا و پاشگرێکی لە مەڕ فیعلە، کەچی «ێنە» ی دوای وشەکانی تر پاشگری بەرەی ناوە و سەربەخۆیشە چونکە لە شتێکی دیکەوە نەهاتوە وەک «ێنە» کەی تر کە لە «اند» ـەوە هاتبوو.

د- لە بارەی «شەوەکی، بەیانەکی، ڕاستەکی، چەپەکی، لاوەکی...» یەوە:

لە گوتارەکەدا (لاپەڕە 130، خاڵی 6 – 7) ئەم پاشگرەی «ەکی» ش هەر لە ژێر عینوانی پاشگری «ک» دا باسکراوە. دیارە لە شکڵدا «ک» و «ەکی» هەر هێندە یەکدی دەگرنەوە کە لە هەردوویاندا دەنگی کاف هەیە، لەوە بەولاوە نە بەشکڵ و نە بە واتا و نە بە جۆری لە کارهێنان خزمایەتییان لە نێواندا پەیدا نابێ. لێرە بە پێشەوە ئەم «ەکی» یە لە لایەن لیژنەی زاراوە زانستییەکانی سەر بە کۆڕی زانیاری کورد،

کە خۆم دەمڕاستی بوم، نەختێک بە پێی پێویستی فەرمانی زاراوە دانان لێی کۆڵراوەتەوە (لاپەڕە 439 – بەرگی چوارەمی گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد 1976) و لە داهێنانی زاراوەدا بەکاریش هاتوە (لاپەڕە 442 – 475 ی هەمان گۆڤاردا).

لەو شوێنانەدا لیژنە ئەم پاشگرەی «ەکی» بە ئەداتی نیسبەت داناوە وەک کە «ی» لە کۆتایی بەشێکی وشەی کوردیدا دەوری نیسبەت دەبینێت. ئەمەی خوارەوە سەرەتای قسەکانی لیژنەیە لە بارەی ئەم پاشگرە و بەکارهێنانی لە دارِشتنی وشە و زاراوەی تازەدا:

(لەم کارەی داهێنانی زاراوە کەوا گەلێک جار ڕێژەی نیسبەتی تێدا بەکار دێت لیژنە خۆی لە «ی» تەقلیدی دزیەوە بۆ پاشگرێکی تر کە ئەویش هەر بۆ نیسبەتە و زۆریش لە تاکە دەنگی «ی» لە بارترە بۆ هاتن لە دوای زوربەی وشانەوە. لە کوردیدا دەگوترێ «لاوەکی، دەرەکی، ناوەکی، سەرزارەکی، شەوەکی، بەیانەکی، ڕۆژەکی، پێشەکی، پاشەکی، ڕەمەکی...» کە هەموویان ڕێژەی نیسبەتن و گونجاوتریشن لەوەی بەهۆی «ی» پێک هاتبان. ئەوی ڕاستی بێ پاشگری «ی» نیسبەت لە بنەڕەتدا بۆ دەربڕینی نیسبەت لەگەڵ شار و وڵات و عەشرەت و گەل و شتی ئەوتۆییدا بەکارهاتووە، ئێستا نووسەران خەریکن لەگەڵ وشەی وەهای بەکاربێنن کە هەرگیز کورد لەگەڵیاندا بەکاری نەهێناوە وەک وشەی ئاوەڵناوی عادەتی «جوان، ئازا، سور، زەرد، تێر... هتاد». ئەم وشانە کە پاشگری «ی» یان چووە دواوە دەبنە ئەبستراکت هەرچەند پێشگرەکە لە هەمان کاتدا بۆ نیسبەتیش بەکار دێت. لیژنە وای پەسەندکرد لە جیاتی پاشگری «ی» لەم شوێنانە و شوێنی وەک ئەواندا پاشگری «ەکی» بەکاربێنێت).

[«جوانەکی، ئازایەکی، سوورەکی، زەردەکی...» بە واتای «جمالي، اقدامي، احمری، اصفری...»، ناوە ئەبستراکتەکەشیان دەبێتە «جوانەکیەتی – جمالية، ئازایەکی-الاقدامية، سوورەکیەتی – الاحمرية، زەردەکیەتی – الاصفرية...» (بنوارە لاپەڕەی 439 ی گۆڤارەکە، دواتریش لە لیستەی زاراوەکاندا ئەو وشانە دەبینیت کە بە تازەیی پاشگری «ەکی» لە گەڵیاندا بەکارهاتووە.)]

ئەم بۆچوونەی لیژنە، وا دەزانم، بۆچوونێکی ڕاست و دروستە، تەنانەت ئەگەر پێشنیازەکەشی وەرنەگیرێ لە داهێنانی وشەی تازەدا لەوەدا نیشانی پێکاوە کە دەڵێ پاشگری «ەکی» بۆ نیسبەتە.

بە پێی بیروباوەڕی ناو گوتارەکەی مامۆستا قزڵجی پاشگری «ەکی» بۆ دیاری کردنی:

1- کات و زەمان «بەیان – بەیانەکی، شەو – شەوەکی».
2- لا «جهة» «لا– لاوەکی، ڕاست – ڕاستەکی، چەپ – چەپەکی».

نەختێک وردبوونەوە بە چاوی مامڵەت دەری دەخات کە پەیدابوونی واتای «کات، لا» لەم وشانەدا شتێک نییە پاشگرەکە پێکی هێنابێت چونکە ئاشکرایە واتای کات لە وشەکانی «بەیان، شەو» دایە واتای «جهة» یش لە وشەکانی «لا، ڕاست، چەپ» دایە. ئەگەر هاتبا پاشگرەکە لە وشەی وەک «بەرد، دار، ئاو، هەنجیر، کارس، چوێلەکە...» واتای «کات» وەیا «لا» ی پەیداکردبا دەمانگوت دیارە ئەم پاشگرە بۆ داهێنانی «کات، لا» لە وشاندا بەکار دێت. فەرموو سەیری وشەی «سەرزارەکی، سێجرتەکی، ڕەمەکی...» بکە، کوا واتای «کات، لا»؟ ڕاستی مەسەلەکە ئەوەیە کە لیژنە بۆی چوە: ئەم پاشگرە لە کوردیدا بەدوا کۆمەڵێک وشەدا هاتووە بۆ دەربڕینی واتای نیسبەت لەو وشانەدا ئیتر کاتیان تێدا بێت یا شتێکی تر، هێندە هەیە هەست بەوە دەکرێت کە وشەکان بەزۆری واتایێکی «ظرفیة» دەدەن بەڵام وانییە پاشگری «ەکی» «ظرفیة» ـەکەی پەیدا کردبێت. واتای «کات، لا» ش لەو وشانەدا لەوەوە دێت کە «ظرف» بە واتای تەقلیدی یا «ظرف زمان» ـە یا «ظرف مکان» ـە. بەپێی دەستوورەکانی ڕێزمانی کوردی چ گرفت لەوەدا نییە بگوترێ «سەرەوژێرەکی تێنیشتین».

-19-

لە بارەی خاڵی نۆیەم کە لە لاپەڕە 131 باس کراوە:

قزڵجی بۆ ئەوە چووە کە دەنگی «ک» لە فیعلەکانی وەک بزڕکان، دامرکان، نووسکانەوە، هەڵتروشکان...» دا پاشگرە و ئەو «ا» یەش کە لە دوایەوە دێت نیشانەی «مصدرية» ـە وەک کە لە وشەکانی «خورا، کرا، برا...» دا نیشانەی «مصدرية» ـە.

لە پێشەوە دەبێ ئەوە بڵێم فیعلەکانی «خورا، برا، کرا» ڕێژەی «مبنی للمجهول» ن کە لەوێدا پاشگری «ڕا» هەیە نەک تەنها «ا». من لە کتێبۆلکەی «حەشارگە...» دا بە درێژی باسی ئەم پاشگرەم کردوە و نابێ لێرەدا پێیدا بێمەوە. بەڵام هەڵێکم بۆ هەڵکەوتوە کە قسەیێکی خۆم لەبارەیەوە ڕاست بکەمەوە: لە سەرەتای لاپەڕە 29 ی ئەو کتێبۆلکەدا گوتومە، لەمەوبەر هیچ کەس لە زمانشناسان باسی ئەم پاشگرەی نەکردوە کەچی دواتر کتێبی ڕێزمانی یەکێک لە پۆلەکانی قوتابخانەی ناوەندیم کەوتە بەرچاو کە لەوێدا لە نێوان پاشگرەکاندا باسی «را» کراوە. من ئەگەر زووتر ئەمەم دیتبا هەرگیز پشت گوێم نەدەخست بەڵگەشم ئەوەیە کە ئێستا لە خۆمەوە ئەو سەهوەم ڕاست دەکەمەوە. بەڵام لەو کتێبەدا لە بارەی «را» وە هەڵەیێکی بەرچاو کراوە کە دێت و دەڵێت بۆ فیعلی ئایندەی «مبنی مجهول» پاشگری «رێ» بەکار دێت کەچی زۆر ئاشکرایە هەر پاشگری «را» ی ڕابردوە لە ئایندەدا دەبێتەوە «رێ» ئەمەش مامڵەتێکی «تصریفی» یە وەک چەندین مامڵەتی تر کە لەگەڵ فیعلی کوردیدا دەکرێت. بە نموونە دەڵێم ئەم دەنگەی «ا» لە کۆتایی سێ جۆرە فیعلدا دەبن بە «ێ» کاتێک کە ڕێژەی ئایندەیان پێ دەدرێت:

1) ترس ترسام دەترسێم
2) بزرکان بزرکام دەبزرکێم
3) دیتران دیترام دەدیترێم

جگە لەمانە فیعلی دیکەش هەن کە دەنگی «ئەلف» یان لە ئایندەدا دەبێتە «ێ»

هەرچەند «ئەلف» ەکەشیان لە کۆتایی وشەکانیانەوە نایەت:

1) ڕماندن: ڕماندم دەڕمێنم
2) بزاوتن: بزاوتم دەبزێوم
3) سپاردن: سپاردم دەسپێرم
4) قەڵاشتن: قەڵاشتم دەقەڵێشم
5) پاراستن: پاراستم دەپارێزم

هەموو ئەم فیعلانەش لە «تصریف» دا بەپێی دەستوور لە ڕابردەوەوە بۆ ئاینده و بۆ فەرمان دەگۆڕێن، کە ئێرە جێگەی کوتانەوەی ئەم باسە بەربڵاوەی تێدا نابێتەوە.

دەگەڕێمەوە سەر گوتارەکەی مامۆستا قزڵجی.

بەلای منەوە لە فیعلی «بزرکان، هەڵتروشکان، ئاڵۆزکان، پەشۆکان...» و هی تری وەک ئەواندا سەر لە بەری «کا» نەک تەنها دەنگی «ک» پاشگرە. بەشێک لەو فیعلانە هەڵ دەگرن تەنها «ا» یان بەدوادا بێت وەک «ئاڵۆز – ئاڵۆزا – ئاڵۆزکا» کە ئەمە ڕاستییێکە زۆر بە ڕوونی و ئاشکرایی بەڵگەی ئەوە بەدەستەوە دەدات کەوا جارێکیان پاشگری «ا» فیعلەکەی دروست کردوە جارێکیشیان پاشگری «کا». بۆ ڕەواندنەوەی ئەو بۆچوونەی کە دەشڵێ ئەلفی ئەو فیعلانە نیشانەی «مصدرية» ن بەڵگەی زۆر بەهێز هەن:

1- وشەی وەک «ترس، نەخش، قەڵش، سوڕ، خول...» خۆیان «اسم مصدر» ن و واتای تەواویان هەیە، دیارە ئەلفێکی پاشگر دێت و دەیانکاتە فیعل «ترسا، نەخشا، قەڵشا، سوڕا، خولایەوە...». سەلیقەی زمانشناسانە پێمان دەڵێ دەوری ئەو ئەلفە لەو فیعلانەدا هەر ئەوە نییە کە نیشانەی «مصدرية» بە بەڵکوو وێڕای نیشانە بوون دەوری پێک هێنانی فیعلیشی دیتووە. ئەم ڕاستییە جارێکی تریش لە خاڵی دووەمدا دەردەکەوێتەوە.

ئەلفی فیعلی «ترسا، سووتا، ئاڵۆزا» جارێکی تریش بەوەدا مەعلوم دەبێ کە بەشێکی بنجی فیعلەکانە نەک تەنها نیشانەی «مصدر» بە کە لە ئایندەدا بە شکڵی «ێ» دێتەوە و تێ ناچێت. (پێش ماوەیێکی کەم نموونەم لێ هێناوە). فیعلی دیکە هەن کۆتاییەکەیان بە «ا» دێت بەڵام لە ئایندەدا تێ دەچێت لەبەر ئەمە دەبێ جودایی نێوان ئەمانە لەگەڵ ئەوانی تردا دەربخسترێ وەک لەم نموونانەدا ڕوون دەبێتەوە:

- کێڵان   کێڵام   دەکێڵم
- وێران   وێرام   دەوێرم
- هەڵستان   هەڵستام   هەڵ دەستم
- ڕاوەستان   ڕاوەستام   ڕادەوەستم

وشەی «هەڵستان – هەڵ وەستان – ڕاوەستان» کە تێنەپەڕە ئەگەر بە واتای پەککەوتن بوایە دەبوو بگوترێ: وەستام، دەوەستێم چونکە یەکێک لە تایبەتیەکانی ئەو فیعلانەی کە ئەلفەکەی کۆتایی یان لە ئایندەدا دەبێتە «ێ» ئەوەیە کە لەو جۆرە فیعلانەن لە چاو غەیری خۆیاندا بێهێزن چونکە فاعیلەکانیان خوایشت و

ئیرادەیان نییە لەوەی ڕوودەدات هەر بۆیەش بۆ من لە ساڵی 1973 لە گوتاری «دەوری «ی» لە ڕێزمانی کوردی» دا بەو فیعلانەی وەک «سووتام، برژام، ڕامام – دەسووتێم، دەبرژێم، دەڕمێم» کە ئەلفەکەیان لە ئایندەدا دەبێتەوە «ێ» گوتم «فیعلی ڕوودان – افعال الوقوع». لە ڕووی هێزەوە فیعلی کوردی 3 جۆرە:

1- تێپەڕ.
2- تێنەپەڕی عادەتی.
3- تێنەپەڕی بێهێز.

ئەم بەشە بێ هێزە 3 لکی لێ دەبێتەوە:

1- لکی فیعلی وەک: سوان، ڕژان، برژان.
2- لکی فیعلی وەک: ئاڵۆزکان، بزڕکان، پەشۆکان.
3- لکی فیعلی «مبنی للمجهول» وەک: کوژران، دیتران، خوران.

ئەم قسانە زۆریان بەبەرەوەیە، من لێیان دەبڕمەوە.

کە دەڵێم لە «بزڕکا، پەشۆکا...» دا سەرلەبەری «کا» پاشگرە نەک تەنها «ک» ئەو ڕاستییەم ڕەچاو کردوە کە وشەکان بەر لەوەی ببن بە فیعل، دەنگی «ک» یان لە کۆتاییەوە نەهاتوە تاکوو لە حاڵەتی فیعلیەتیشدا هەر بۆ وشە ئەصلییەکەی حیساب بکەین: کەس نەیبیستوە گوترابێ «بزڕک، پەشۆک، ترووشک...» تاکوو فیعلەکانی «بزڕکا، پەشۆکا، ترووشکا...» بە تاکە دەنگی «ا» بووبێتە فیعل «نووزایەوە، نووسکایەوە» ئەوانیش کە لە «نووزە» وە وەرگیراون بە پاشگری «ا، کا» بوونەتە فیعل.

بەلای باوەڕی منەوە ئیشکال کە هەبێ لە فیعلی وەک «داچڵەکین» دا هەیە، کە بە دوو جۆر تصریف دەکرێ بۆ ڕێژەی ئایندە:

داچڵەکین، داچڵەکیم، دادەچڵەکم / دادەچڵەکێم

لە شێوەی یەکەمدا ئەو «ێ» ـەی دوای کافەکە لە ئایندەدا تێدەچێت «دادەچڵەکم»، لە شێوەی دوەمدا تێناچێت و هەر دەڵێی لە فیعلی «داچڵەکان» ـەوە هاتوە، کە بە پێی دەستوور دەبێتە «دادەچڵەکێم». ئەگەر بسەلمێنین «دادەچڵەکێم»

لە «داچڵەكیم» ـەوە هاتوە دەبێ بسەلمێنین كە «ی» لە وشەی «داچڵەكین» دا بۆتە «ێ» لە «دادەچڵەكێم» دا: «داچڵەكیم، دادەچڵەكێم».

كەچی وەک دەزانین هەموو ئەو فیعلانەی لە پێش نوونی چاوگیانەوە «ی» هەیە لە ئایندەدا لێیان دەقرتێت:

- خزین خزیم دەخزم
- نووسین نووسیم دەنووسم
- فڕین فڕیم دەفڕم

من لە نووسینی لێرە بە پێشەوەمدا گوتومە، ئەو دەنگەی «ی» كە گەلێک جاران فیعلی لە وشەی ترەوە دروست كردوە وەک «لەرز، لەرزی...» بۆیە پێی ناڵێم پاشگر چونكە لە ڕێژەی ئایندەدا تێ دەچێت: لەرزیم، دەلەرزم. ئەگەر تێ نەچووبایە جێی خۆی بوو بەویش گوترابایە پاشگر چونكە دیارە بەدوا «اسم المصدر» دا هات و كردییە «فیعل». وا دەزانم تێچوونیی دەنگی «ت» لە فیعلەكانی كەسی دوەم و سێیەمی تاكدا وەک «دەڕۆی» (لەجیاتی دەڕۆیت)، «دەخوا» (لە جیاتی دەخوات) بەڵگەیە بۆ ڕاناو نەبوونی دەنگەكەی «ت» لەو شوێنانەدا.

-20-

لە لاپەڕە 131، لەژێر عینوانی «5- هاتنی ڕاناوی لكاو...» دا مامۆستا قزڵجی چەند بیروڕایەكی دەربڕیوە هەندێک تێبینی هەڵدەگرن:

أ- لە لاپەڕە 20 گوتەیێكی مامۆستا وا ڕادەگەیەنێ كە من گوتبێتم نابێ تۆژینەوەی مێژوویی بكرێت بۆ دۆزینەوەی بنەمای وشەی كوردی... ئەوەی ڕاستی بێ من لەو كتێبۆلكەی «حەشارگە...» دا هەر ئەوەندەم گوتوە كە دەبێ نرخاندنی وشەی كوردی لە شێوەی ئێستاكەیدا بێت نەک لە شێوەی كۆنیدا بەو مانایە كە ناشێ ئاخاوتنی ئێستاكەمان بە هی كۆنی بەر لە هەزاران ساڵ بگۆڕینەوە هەرچەند بشتوانین شێوەی ئەو كۆنە ئاخاوتنە لە هەناوی مێژوو دەركێشینەوە. وادەزانم لەمەدا چ گرفتێک پەیدا نابێ مامۆستا قزڵجیش هەر لەو باوەڕەدایە بەڵام وادیارە قسەكانم ئەوەندە ڕوون نەبوون كە گومانی داخوازی مەنع كردنی تۆژینەوەی مێژوویی لێ نەكرێ. بەلای

منەوە ئەم جۆرە تۆژینەوەیە نەک هەر ڕەوایە بەڵکوو لە پێویست پێویست ترە چ لە زمان بێت چ لە مێژوو بێت چ لە هەر شتێکی تری سەر بە کۆمەڵایەتی کوردەوارییەوە بێت چونکە ئێمە هیچ گۆشەیێکی بوونمان ڕووناک نییە. ڕووناکیش نابێ بە تۆژینەوەی مێژویی نەبێت. من لەم لایەنەوە هێندە بە پەرۆشم تاکوو جارێکیان نووسیم، ئەوەی پێوەندی زمانی ئێستاکەمان بە هی سەردەمی ئاوێستا و کۆنترەوە دەربخات دەبێ پەیکەری زێڕی بۆ دروست بکرێت و بە قارەمانی کوردایەتی بژمێررێت...

ب- لە شێوەی ئاخاوتنی کرمانجی سەروودا ئەوەی لە پێش فیعلی تێپەڕەوە دێت «ڕاناوی لکاو» نییە هەروەک لە ئینگلیزیدا کە دەگوترێت:

I came
He said
You go

ئەم ((I, You, He))ی ڕاناوی لکاو نین.

وەک من بۆی دەچم لە کرمانجی سەروودا لە فیعلی ڕابردووی تێنەپەڕ و لە هەموو ئایندەیێکدا ڕاناوی نەلکاو و لکاو دێن. بەڵگەی ئەم بۆچوونە، جگە لە سەلیقە، لەوەوەش دێت کە ڕاناوی «من» لە هەموو کرمانجیی خواروودا ڕاناوێکی نەلکاوە. هەروەها ڕاناوی «ئێمە - مە، ئەوان — وان، تۆ - تە، ئێوە - وە» هەموویان نەلکاون و لەیەک سەرچاوەشەوە هاتون. لەگەڵ ئەمەشدا بۆچوونەکەی مامۆستا قزڵجی سەرنج ڕادەکێشێت لێکدانەوەش هەڵدەگرێت.

ج- پێشکەوتنی ڕاناوی لکاو لە فیعل، وەک کە مامۆستا قزڵجی نموونەکانی «نەمگرت، نەتگرت، نەمانگرت...» ی لە تاکە وێنەی نەفیەوە بۆ هێناوەتەوە دیاردەیێکە لە زمانی کوردیدا دەگەڕێتەوە بۆ طەبیعەتی ڕاناوی لکاو کە جێگۆڕکێ دەکات لە ڕستەدا. ئەم دیاردەیە هەر لە نەفیدا بەدی ناکرێت بەڵکوو لە زۆر باری تردا بەرچاو دەکەوێت. ئەو فیعلە تێپەڕانەی کە پێشگریان پێوەیە هەمیشە لە ڕابردودا ڕاناوە لکاوەکانیان دەکەوێتە پێشەوە:

- هەڵمانگرت
- دامکرد
- وەرتانگرت

چەندێکیش بەرکار دیار بێت لە ڕێژەی ڕابردوودا ڕاناوی لکاوی بەدوادا دێت و ڕاناوەکە دەکەوێتە بەرایی فیعلەکە:

- گۆشتم خوارد
- ماڵمان ماشت
- ماستی فرۆشت
- دارتان سوتاند

تا مومکین بێت ڕاناوی لکاو بە یەکەم کەرتی فیعلەکەوە دەنووسێت:

- دەمکرد
- نەمدەکرد
- هەڵم نەدەکرد
- ڕۆژێکم هەڵ نەدەکرد

هەر ئەم جۆرە بزۆزییە و چالاکییەی ڕاناوی لکاو بوو وای کرد من پێشنیار بکەم پێی بگوترێ «ڕاناوی چالاک».

کەواتە پێشکەوتنەوەی «ڕاناوی چالاک» لە فیعل، بەپێی ئەو دەستوورانەی کە ئێستا شێوە ئاخاوتنی کرمانجی خواروو دەخەنە گەڕ دیاردەیێکە لە مەڕ ڕاناوی چالاک و خاسیەتەکانی.

د- وادەزانم نموونەکانی لاپەڕە 133 ی گۆڤار کە دواتر بە نموونەی شیعری شێوەی هەورامی دەرخستراون «وێم، وێت، وێش، وێمان، وێتان، وێشان» بریتین لە ڕاناو و وشەیێکی تری بەواتای «خۆ» بەو پێیە دەبنە «خۆم، خۆت...». کە ئەمە وابێ، بەلای منەوە، وشەکان لەوە دەشۆڕێن پێیان بگوترێ «ڕاناو» وشەیێکی داڕێژراو دروست دەکەن کە بەپێی واتاکەی داخوازی دەستووری لەکارهێنان دەکات. لە گوتارێکی خۆم باسی «سووڕێکی خامە بە دەوری ڕاناودا» نەختێک بەدرێژی لەم «خۆ» یە دواوم..

«...»

لە کۆتایی ئەم بەسەرچونەوەیەدا هەر ئەوەندە دەڵێم، چەندێکی بە ناوی وەرامدانەوە وەیا ڕوون کردنەوە وەیا لێ نەسەلماندن خەریکی گوتارەکەی مامۆستا قزلجی بم، نرخی گوتارەکە گەلێک لەوەی پتر بە بەرەوە دەمێنێتەوە کە ئەو تەرزە پێوە خەریکبوونە لە منەوە یا لە یەکێکی ترەوە بە گۆتارەکەوە دیار بێت.

«...»